

Avel·lí Artís-Gener, Tísner
Viure i veure / 2
Novena part. Capítols 7-12

El nostre eix és el nord-est

No, definitivament: a l'Escola d'Estat Major no ens havien ensenyat res de tot allò, o l'ensenyament rebut, ara, no tenia cap utilitat pràctica, si us abelleix més servit en aquesta safata. La paradoxa feia que altre cop, com en els temps heroics, solament fos útil la iniciativa agosarada, amb els caporals Giorla acarant el tanc i atacant-lo serenament per la panxa vulnerable: «Té això, ara que esperes allò altre!».

Aviat es va esdevenir aquella circumstància que la tàctica militar embeguda d'ortodòxia troba tan reprovable: havíem perdut el contacte amb els enllaços dels flancs o, dit més cruament, no teníem suports laterals. Ensenyàvem a l'adversari una enorme i sangonant ferida oberta i l'incitàvem a rabejar-s'hi. Sense adonar-nos-en havíem anat a parar a l'aspecte més desolador: fèiem la guerra al nostre albir. Com en aquella historieta referida a un país sud-americà, havíem actuat com el famós general que s'havia comprat un canonet i guerrejava pel seu compte.

No teníem, com acabo de dir, cap lligam amb Unitats que ens flanquegessin o ens cobrissin la reraguarda i cal que afegeixi que tampoc cap idea de maniobra, ni notícia respecte a la posició de les altres forces de la República. (Molt aviat, al cap d'unes setmanes, desconixeríem si tanmateix encara lluitaven altres forces de la República.) Ho trobo més desolador avui, a l'hora de reviure-ho i relatar-ho, que aleshores quan s'esdevenia. Puix que llavors hi havia en joc altres factors i l'exigència de la mirada cap endavant privava de reposar la barba damunt el muscle. També la tensió fa caure el teló de la inconsciència: quan guies un cotxe en un ral·li no treus els ulls de la carretera que t'atreu davant teu i no et torbes pas llegint els anuncis laterals.

Romania dempeus una consigna que cada dia que passava es tornava més i més inconsistent, més farcida d'«ad libitum»: teníem, evidentment, un comandament superior que devia cursar les seves ordres i que, probablement, ens devia haver traçat un itinerari, una ruta

de combat, un esbós de front mal que fos flexible i mòbil. Si aixé, ho sabien en Manuel Ferrándiz i en Francesco Scotti, per esmentar solament el parell amb major nombre de possibilitats de coneixement, si ells rebien les esotèriques instruccions, havien après a servir el secret més furibund. Thomas Fuller deia que capturàvem els ocells per les potes i els homes per la llengua; en el nostre cas, malament rai si haguéssim hagut d'enxampar els nostres caps per llur xerrameca!

La praxi impossible

No: mai no podria fer servir cap de les ensenyances de l'Escola Popular d'Estat Major!

—L'observatori del Tossal de Boada em diu que a Llorenç de Montgai hi ha concentrats setanta-cinc tancs alemanys —vaig comentar amb en Morera i Falcó. Li vaig demanar—: Què faig? Em quedo amb la notícia o la passo al comandament?

—Només setanta-cinc tancs? Per aquesta misèria no val la pena! Els ho dius quan ja n'hi hagi cent, o cent cinquanta; al capdavall tampoc no hi podran fer res! Se m'acut una cosa diabòlica! Per què no preparem un enorme parany, que ens permeti seguir fil per randa el procés de la notícia, d'un cap a l'altre? Fóra collonut que muntéssim un bon dispositiu d'espionatge, de recorregut d'un informe. Per què no fas que el teu aspirant a cunyat, el Suau, esbrini fins on sigui possible el trajecte que fa una notícia? El gremi de telefonistes és una mena de clan escocès: entre ells s'ho xerren tot. Podríem engegar un rumor que semblés versemblant i després estudiaríem totes les alteracions, les exageracions, les deformacions que n'haguessin fet, fossin de bona o de mala fe. Engeguem una brama que soni bé, que sigui creïble. Diguem, per exemple, que a Butsènit de Montgai ha estat vista una Agrupació d'Artilleria, cent dotze tancs alemanys i setanta-sis tanquets italians. La notícia els deixarà garratibats i tot el que hauran de fer els camarades de les centraletes serà seguir-li el rastre, consignar la gent que successivament n'és assabentada. Potser en marxa enrere anirem a parar

al general que mana més i que probablement ni sabem com s'anomena.

—És un gallec que es diu Francisco Franco Bahamonde —vaig dir.

—No, sense conya, parlo seriosament.

—Jo també —vaig fer—. Inventes una ratera sensacional en la qual nosaltres també aniríem a parar. Voldrien veure i analitzar tots els informes dels observatoris que haguessin consignat la concentració i el joc ens hi faria emmerdar massa gent. Hauríem d'acabar fugint per la tangent, pretextant que hi havia hagut un error d'interpretació de dades, que algú havia fet servir inadvertidament un xifrat ja caducat. Ens en faríem l'estella i tot plegat per a res.

Ja he dit que ens havien determinat un eix direccional i feia un traçat esbiaixat, que seguia la direcció SW-NE. En Ferrándiz ens l'havia indicat damunt el mapa de l'Institut amb la mà estesa, de la qual cosa resultava que ens assenyalava una franja que tenia divuit o vint quilòmetres d'amplària! Començava on havíem iniciat el nostre mecanisme defensiu, però, on acabava? Potser a França? Optimistes empedreïts, crèiem a ulls clucs que al Pirineu mateix ens rearmarien i de seguida ens durien a algun port proper, potser a Seta o a Cotlliure, i ens embarcarien en uns vaixells que ens menarien a un port imprevisible —per a nosaltres—, vés a saber si d'Andalusia o de Múrcia, potser de València, des d'on continuaríem la lluita, aleshores sí, ben proveïts de pertrets i amb la gent completa. Tots ho crèiem de debò. O, potser si no ben bé tots, un nombre elevadíssim. D'altres que discrepaven callaven tossudament i quan finalment parlaven ho feien amb un llenguatge inapel·lable: l'evasió o l'emboscada fins que no arribés l'enemic, un adversari que ens feia moltes baixes —prou que ho vèiem!— més unes altres que no comprovàvem: «Fa dies que no veig en Comes, el grassonet. Què en sabeu, d'en Cabanyes? I d'aquell de Bellestar que no em recordo de com es diu? Ah, sí, Tomàs; vols dir que no es va quedar a casa seva quan passàvem a tocar del seu poble? Jo ja no l'he vist més!».

Res no podies afirmar o negar senseheure'n proves incontrovertibles, un gènere de testimoniatge que no assolies perquè els qui abandonaven la lluita encara deixaven menys rastre que els altres que hi sucumbien.

Un fusell a les mans, una metralladora i el seu lot de cintes de municions ben plenes, un cinturó amb el terrorífic penjoll d'esferes d'arbre nadalenc, un canonet del set i mig («Set i mig? T'he fotut la banca!»), atorgaven una dosi inversemblant de poder i posseïen la singular virtut de fer desaparèixer el perill circumdant, més aviat que no pas fer-lo ignorar, malgrat que ambdues variants menen al mateix resultat. Deixeu-m'hi afegir l'altre gran factor, potser de debò l'únic que comptava: la fe. Aquests requisits, que funcionaven tan bé entre nosaltres, s'esvaïen enllà de la nostra òrbita. La gent dels pobles que travessàvem, els escassos camperols que trobàvem, ens guaitaven com si fóssim éssers arribats d'un altre món, lliurats a una guerra sense sentit. I això que en, aquells temps encara no hi havia televisió, ni cosmonautes, ni pel·lícules de guerres galàctiques!

Un sentit olfatiu, que ultrapassava el nostre, afegit a una informació clandestina generalment obtinguda a través de la ràdio de Sevilla i de la verborrea insultant d'aquell pintoresc Queipo de Llano, escoltada frenèticament, feia que la població civil, en nombre creixent, esdevingués curiosament desafeccionada de la lluita que menàvem a favor seu. Quin dels dos factors era la causa i quin altre l'efecte? O potser ambdós a la vegada eren causa i efecte i s'interferien o bé es trenaven recíprocament? Les proves d'aquesta actitud s'acumulaven davant els nostres ulls fatigats, puix que la fredor cada cop era més gran i també —i ben sovint— de seguida es convertia en hostilitat. No tindria cap mena de sentit menystenir les raons del cansament d'aquella desvalguda gent camperola: ja feia prop de tres anys que durava llur inseguretat, de ser cada dia més a la vora del front, de sentir en carn pròpia els resultats dels reiterats bombardeigs i de veure diàriament més plens els cementiris, tot això afegit a l'absència dels braços joves i amb gairebé tres anyades de collites exigües o inexistent, amb la voracitat sagnadora tot al voltant. Sí: tenien bon escreix de raons per a estar cansats.

Ja ens havia passat tres o quatre vegades: arribàvem de nit a un poble (pel qual havíem de transitar forçosament) i ens trobàvem amb tots els seus estadants, que ens esperaven a la plaça major, arrenglerats i amb el braç dret ben estirat cap amunt i la mà rígidament estesa. S'adonaven que encara no eren aquells qui esperaven quan començaven a llegir les inscripcions dels nostres vehicles, a escoltar les nostres cançons, o quan, pel damunt de la llum dels fanals, ja podien distingir els uniformes. Els braços es doblaven en angle recte i les mans es tancaven, tots alhora com si els operés amb cordills un monumental marionetista, i aleshores agitaven amb fingida eufòria els punys closos saludant aquells espellerings defensores seus.

Descobrien llur planxa, evidentment, però ara ja no passava res que tingués aire de reconvenció. Potser, temps enrere, algun dels aguerrits cabdills nostres hauria estat capaç d'una arrencada de pretesa exemplaritat, però ara les coses i la gent havien canviat prou i teníem una doble feina, una davant i una altra darrere, i, és clar, no ens podíem torbar ni dispersar en detalls secundaris. Ara mateix, i atès que maldo per saturar aquestes memòries amb una impressió ben objectiva, podria donar almenys els noms de tres pobles de Catalunya que van cometre la relliscada que esmento, la cordial recepció a l'exèrcit que consideraven «alliberador» i se'ls tornava aiguapoll convertint-se en la patuleia de «roigs» de sempre. No vull atiar cap foc. Ni tampoc apagar-lo, malgrat que la gent partidària de no fer treballar el magí i escollir la línia d'esforç mínim digui, per enèsim cop, que altra vegada torna a escoltar el relat de «batalletes», un substantiu absurd, que fa de diminutiu d'una tragèdia que no en pot tenir, perquè hi ha assassinats però no poden existir «assassinatets». Confesso que l'anàlisi tardana d'aquells fets m'aporta dades i elements de judici que aleshores no vaig saber veure. Si, d'altra banda, hagués calgut castigar els camperols per l'error en el qual incorrien —cosa que ja no feia cap falta—, en la mateixa vergonya que sentien ja hi havia implícita l'expiació. L'expiació per haver avançat una mica les busques del rellotge.

Ximpanzé iconoclasta

Quan, durant els primers anys de la República, era redactor de «La Publicitat», ja he explicat anteriorment que el diari m'havia encarregat la confecció d'una pàgina infantil dominical. El treball meu, d'autèntica creació pròpia, era més aviat modest:

només hi havia una historieta a peu de pàgina, alguna il·lustració i un problema senzillet de mots encreuats que les primeres setmanes vaig titular «mots creuats», incorrecció deguda a la influència dels «mots croisés» que publicava la premsa francesa. Algú em va fer adonar del nyap i aleshores ho vaig batejar de «mots encreuats», sabedor això no obstant que res no s'oposava dretament a la paraula crucigrama, puix que en català tenim una pila de mots amb el prefix «cruci» (crucifixió, crucíferes, cruciferari, etcètera), per deixar de banda, sense cap necessitat d'exemple, el sufix «grama». Però ho vaig fer per tal de defugir la usual denominació espanyola, sense preveure que la meua idea faria fortuna i que acabaria figurant als diccionaris, en aquesta variant de «mots encreuats» i en l'altra que em vaig empescar de «mots enreixats», una vegada que havia de defugir repeticions.

Ja he dit anteriorment que una de les col·laboracions més preades era la d'Ignasi de Sagarra i de Castellarnau, el gran zoòleg germà del poeta Josep Maria, i director de la col·lecció del Parc de la Ciutadella.

Cada dimarts, quan sortia del Palau de Justícia amb la informació de les vistes de causa d'aquell dia, m'arribava fins a la col·lecció zoològica i anava al despatx del seu director. L'Ignasi de Sagarra, tothora un magnífic cavaller, em deia de quin animal volia parlar en el proper article i si era d'un gènere hoste del zoo, m'acompanyava fins davant la gàbia i jo feia un apunt de la bestiola, que posteriorment polia, passava en net i dibuixava amb tinta de Xina. Alguna vegada escrivia sobre animals que no figuraven en la col·lecció barcelonina i en aquests casos em deixava algun llibre, sovint una monografia dedicada a l'animaló, i jo copiava la foto que ell trobava més escaient,

hi dibuixava com a fons l'hàbitat natural i a l'altra visita li tornava el llibre, li ensenyava el meu ninot i recollia l'article. Menàvem una

relació excel·lent, molt cordial, car havíem descobert el munt d'afinitats que hi havia entre ambdós. (Tots els noms científics d'animal que recordo —que fan un bon munt— els vaig aprendre aleshores.) Mai no menystenia l'ocasió de contemplar tan llargament com podia la «Júlia», l'aleshores decrepita elefanta que Mawlay'Abd al Hafiz havia regalat a la ciutat i per la qual (suposo que a fi i efecte que l'animal se sentís com a casa seva) hom havia bastit un sinistre pavelló d'estil àrab, un modest Generalife d'anar a peu empeltat de plaça de toros, amb uns commovedors arcs de ferradura aguantats per columnetes de pega dolça. Com es deu dir horripilant, en àrab? M'entretinc parlant de la gàbia de la «Júlia» per despistar, per no haver d'acarar allò inevitable: que el periodisme no té entranyes i ens ensenya, àdhuc, a cometre deslleialtats. «Mea culpa, mea grandisima culpa»: vaig fer traïment al meu amic Ignasi de Sagarra i de Castellarnau!

Un dia que jo era al seu despatx, va entrar, trasmudat, un dels funcionaris de la direcció i va dir al director que havia de parlar a soles amb ell, car n'havia passat una de molt grossa. Ignasi de Sagarra el va incitar a explicar-se fent cas omís de la meva presència —«El senyor Artís-Gener és com de la casa», va dir insensatament— i el funcionari, nerviós, va explicar que s'havia escapat un ximpanzé d'una de les gàbies del petit jardí zoològic instal·lat al terrat de Can Jorba i que la bèstia, escampant el terror i saltant de casa en casa, havia anat a parar al palau dels marquesos de Castellbell, al Portal de l'Àngel (eren aquells nobles que deixaven la majestuosa carrossa per a l'Eucaristia en la processó de Corpus barcelonina), i s'havia fet fort a la capella. Allí el tenien tancat, per ara, i demanaven socors al Parc Zoològic, que els trametessin caçadors especialistes. No volien fer cap mal a l'antropoide, però, naturalment, tampoc no volien que continués cometent barbaritats.

Immediatament van organitzar una brigada d'experts i quan ja anaven a sortir en la furgoneta municipal vaig demanar a Ignasi de Sagarra si no em deixava acompanyar els tècnics. El sant baró, sense sospitar que jo havia flairat en allò un reportatge fastuós i que a canvi de fer-lo era capaç de traïr-lo amb la consciència ben tranquil·la, em va autoritzar a

anar-hi. Quines penques, ara que hi penso! Els seus homes duïen unes enormes mànegues robustes com xarxes de gladiador muntades en cercles de ferro amb mànec, en forma de con caçapapallones però a escala de caçapterodàctils. M'emocionava la idea d'anar a un autèntic safari al Portal de l'Àngel: mai no havia entrat a cap palau senyorívol i gaudia a la bestreta de la pila d'estremiments que m'esperaven.

A la dreta del pati arrencava una escala imponent i en el primer replà hi havia les dues portes corredisses de la capella. Ens hi vam apropar, tots tensos, i un dels funcionaris va separar les portes uns deu centímetres, per estudiar «sur-le-champ» les possibilitats de captura. L'home va tancar ràpidament la doble porta, el temps just que s'hi estavellés un canelobre feixuc, magistralment llançat pel meu oncle pòngid africà. Vaig veure la mola negra damunt l'altar, entre ciris i faristols, expectant, furiosa, disposada a jugar-s'hi el tot pel tot. La gent del Parc de la Ciutadella bescanviaven àvides mirades d'estupefacció i interrogants: no sabien pas com posar-s'hi! I en aquells temps encara no s'havien inventat les carrabines d'aire comprimit que llancen dards hipnòtics.

El clan Castellbell, mentrestant, revivia els pitjors setges de l'Edat Mitjana o les epidèmies de pesta bubònica que devien delmar els seus il·lustres avantpassats. Els senyors i les senyores s'abraçaven, els majordoms amb les majordomes i els criats amb les criades, tots parapetats darrere els ampits de les finestres de la planta noble, tancades i barrades. (Això de la planta noble és un dir, perquè em sembla que en aquella casa totes ho eren.)

El repartiment no m'havia assignat cap paper i solament podia fer d'espectador mirant de no destorbar ningú que hi tingués feina. Els tècnics es van repartir la seva: dos, armats amb els monumentals caçapapallones i amb uns pals amb ganxo de ferro com aquells que fan servir per a obrir i tancar les portes de ferro ondulat de les botigues, estarien preparats per a capturar el primat, el qual distrauria l'altre, fent-li babarotes amb el perpall amb punxa de ferro. No vaig sentir pas que el formulessin, però vaig intuir que entre els tres homes hi havia

vigent un pacte com de mosqueters davant la ferotge guàrdia de Richelieu. Jo em vaig quedar defora, amb les portes badades onze centímetres i mig, distància bona per a no perdre'm res i segura com un «burladero» de plaça de toros. Vaig pensar que si el monstre venia cap a l'entrada i introduïa un braç entre les portes i jo anava amatent a tancar-les, el senyor de la captura hauria estat jo. El nostre avantpassat ja esgotava els projectils de damunt l'altar. Un dels darrers era un voluminós faristol amb un missal de pergamí i va llançar furiosament el llibre contra l'home que l'havia de distreure i a continuació va empunyar el faristol i el va tirar contra els senyors dels salabrets. Acabats els pertrets de guerra, va fer un salt prodigiós i va anar a parar a una petita trona que hi havia al costat dret de la capella. Ja eren a punt de copar-lo i va saltar novament, ple d'empenta funambulesca, i es va penjar a l'enorme aranya central, no pensada per a aguantar simis de bona còrpora, i de seguida van caure a terra llàntia i hoste. Encara es va entaforar al confessionari i allí el van enxampar. El van immobilitzar progressivament, els tres homes lluitant contra un sol ximpanzé. Havien entrat al pati la camioneta municipal, l'hi van pujar i se'l van endur.

Me'n vaig anar cap al diari i vaig escriure un reportatge del fet —l'he rellegit a Ca l'Ardiaca—, el qual va agradar al director, sobretot amb l'al·licient que tenia d'exclusiva. De primer s'ho va agafar com si fos un relat imaginatiu i tot seguit, convençut de l'autenticitat i un pèl irreflexivament, el va publicar. He dit que un pèl irreflexivament i cal que ho expliqui. Per començar, els Magatzems Jorba ja mai més no van voler publicar anuncis a «La Publicitat»; molts subscriptors van trobar irreverents les meves ratlles i es van donar de baixa del diari; els marquesos de Castellbell van denunciar la violació de llur intimitat i —allò va ser el més gros— el meu amic Ignasi de Sagarra em va dir que havia comès deslleialtat i abús de confiança. Em va retreure que la casualitat m'hagués donat accés a la notícia i que l'havia publicada sense demanar-li autorització, cosa que hauria estat una mínima cortesia.

Horrible itinerari

Durant la segona quinzena de gener encara vam tenir, amb alts i baixos, una certa infraestructura bèl·lica. Nosaltres no podíem efectuar desplaçaments motoritzats, però fèiem anar més cap endavant els vehicles amb les municions, l'avituallament i la Sanitat. Aviat la qüestió va esdevenir totalment tràgica, quan ja no sabíem amb exactitud on teníem l'enemic i a partir de l'instant, ja mai més remeiad, de la pèrdua de contacte amb les nostres Unitats.

L'hivern del 1939 ha passat a la història com un dels més crus que ha sofert Europa. A mesura que avançàvem cap al nord ens tancàvem més i més en l'enorme frigorífic de l'altitud i de la neu. A partir del vint-i-sis de gener, data de la caiguda de Barcelona (de la qual nosaltres vam tenir notícia el quatre de febrer), cada dia que passava accentuava més i més el desgavell, la nostra manca d'informació, al mateix temps que s'aguditzava la precarietat del proveïment. Un fet terrible, que ens estrenyia com tenalles, era la comprovació de la gent que perdíem. Les diàries recapitulacions ens deixaven esmaperduts.

De dia combatíem un enemic que copava sistemàticament, l'una rere l'altra, les nostres carreteres i s'establia en totes les altures. En la nostra marxa volàvem tots els ponts i els túnels, però amb aquell mètode solament aconseguíem una breu pausa: de seguida havia refet, per una altra banda, la comunicació interrompuda. La nostra ruta era tanmateix difícil, plena d'obligatorietat de defugir camins, elevacions i nuclis poblats i, consegüentment, de renunciar a contactes, informació i avituallament.

Traçàvem cada nit el probable curs que faríem l'endemà i ens despreníem de combatents —que cada cop freturàvem més— per tal de convertir-los en enllaços, fer que passessin més endavant i localitzessin els nostres vehicles i els assenyalessin una adreça aproximada en la qual poguéssim reunir-nos. Allò ens va fer perdre molts companys, que van morir o van caure presoners, o sigui, una altra manera gairebé

segura de perdre la vida. D'altra banda, fèiem front a un enemic imprevisible. Esperàvem l'escomesa per l'oest i ens sortia pel sud o per l'est. Aquests dos punts cardinals, o est i sud, van acaparar completament les nostres voluntats els darrers dies de ser al Principat.

De Cubells, a la Serra de Boada, havíem passat a la Serra Baldomar. Més amunt o més avall, sense entrar-hi, deixàvem enrere la Clua de Meià, Argentera, Boada, Lluçars, Tòrrec, la Vansa de Lluçars, Montargull, o pujàvem al Cogulló ara que encara no hi havien arribat els feixistes. O a Comiols, Folquer, Palau de Rialb, la Guàrdia, Polig, Tiurana, i ens enfilàvem als Alts de la Clua per veure les coses més clares o baixàvem fins a frec de Bassella.

Érem als alts de Sant Mamet i tots nosaltres esbufegàvem, però en Ferrándiz —que devia enyorar el seu cotxe amb el maleter ple de monedes antigues i que havia de retrobar-lo uns dies més tard, entre Sant Pau de Segúries i Camprodon, intacte—, ho feia molt més descaradament. Ens havíem assegut a terra de cara al sud, en un indret on la neu era fosa i panteixàvem, els uns més silenciosament que els altres. El nostre comandant ens va dir:

—Devem estar a uns tres mil metres d'altitud. Amb els anys de viure a Mèxic he après a conèixer aquestes altures que fan perdre el cap.

Amb més ganes de mortificar-lo que no pas d'informar-lo vaig fer una cosa que ja era usual en mi: contradir-lo, malgrat que de seguida esdevingués creditor al despectiu epítet de rata sàvia. Era superior a la meva força! Li vaig dir que a Catalunya solament hi havia una muntanya que fes els tres mil metres d'altitud, el Pic d'Aneto, i que ara n'érem molt lluny. Em va interrompre dient que no sabia què em pescava, que m'agradava massa de fer el tifa i que els galons m'havien pujat al cap. Em vaig enrabiari de valent. Vaig cercar el meu mapa de l'Institut i gairebé li'l vaig plantar a frec del nas fent-li veure que estàvem exactament a mil tres-cents vuitanta-vuit metres sobre el nivell del mar.

—Té, mira't això, llegeix aquest numeret al costat del triangle: «Sant Mamet, 1 388 metres». Ja et pots fotre els teus tres mil on et càpiguen!

—Burro de punyetes! —va vociferar—. Amb això, calcules l'altura? Això és el que t'ensenyaven a l'Escola d'Estat Major?

En Francesco Scotti em va demanar amb els ulls que afluixés i ho vaig fer de mala gana. Però en Ferrándiz no havia advertit aquella mirada de súplica i va atribuir el meu silenci a l'aclaparament. Va afegir, victoriosament ase:

—Aquests números dels mapes no són sinó una mena de senyals d'identificació que posen els cartògrafs i no tenen cap mena de relació amb l'altitud!

En Ráfales va intervenir:

—Si insisteixes la cagues cada cop més! Les cotes són, de debò, les altituds en metres damunt el nivell del mar. Té: «medio en Alicante», ho diu ben clar. T'hauria d'enorgullir que facin servir d'exemple la teva terra!

—L'altre savi! No podia fallar! Ja m'estranyava, que passés tanta estona sense intervenir! On és, Scotti, el teu soci, el Morera? Aquest també hi diria la seva, també pertany al grup dels set-ciències!

Em va quedar el fort rau-rau que havia d'alliçonar-lo —vull dir d'humiliar-lo- i l'ocasió no es va presentar sinó tres dies més tard. Érem en un terreny molt abrupte, al sud de Sant Llorenç de Morunys, i em vaig llançar a terra proferint un crit:

—Nois, mireu: una cota!

Em vaig aixecar amb una pedreta plana entre les mans i tots van somriure llevat d'en Ferrándiz (que, al capdavant, d'això es tractava!), el qual va picar copiosament. Es va apropar, em va prendre de les mans el pedruscall, ben encuriosit, i el va examinar per tots costats cercant-hi

un número escrit. Em va preguntar:

—Una cota? Com cony saps que aquest roc és una cota?

—Pel número. És la cota 1.125.

—On la veus, aquesta merda de número? Ensenya'm on és!

Al capdavant hi va trobar alguna cosa, no pas en el còdol sinó en les rialles de tots plegats. Va passar un parell de dies sense adreçar-me la paraula.

«La retirada de Catalunya»

Al vaixell que ens duia cap a Mèxic vaig conèixer un noi de Rubí, afiliat a Acció Catalana, i ens vam fer ben amics. Li agradava molt escriure —havia estat un dels fundadors de «Saba Nova»—, cantar en els orfeons i ballar en els esbarts. Era un català de la ceba en el més bon sentit de la locució i, quan va tornar de l'exili, exultant per la feina de la militància antifranquista a la qual ja s'havia consagrat, en Calders va dir que hom li havia hagut de comprar, per subscripció popular, una barretina de força.

Parlo d'en Joan Rossinyol i Soler, lampista professionalment i frenètic nacionalista vocacional que, un pic retornat a Catalunya, es va guanyar la vida fent de corrector per a diverses editorials. Un dia, a bord del vaixell que ens duia a Amèrica, em va explicar la seva retirada de Catalunya. Em va atordir l'allau de prolixitat: relatava pas a pas l'itinerari que havia fet la seva Companyia i deia (en Joan Oliver ho havia recollit diverses vegades) que era un «soldat ras retirat». Se servia d'una fidelitat cronològica i topogràfica plena de precisions de minuts i de centenars de metres que destarotava de tan impossible com aparencava ser: «El dia tretze de gener, a les nou i cinc, vam sortir de Solsona, vam travessar el Camp del Molí de cara a Navès, on vam dinar a tres quarts d'una i a la tarda, a les quatre i deu, vam tenir notícia que

una Secció nostra s'havia perdut entre Tentellatge i Sant Feliu de Lluelles, i aleshores el capità Morgades —aquell fuster de Viladecavalls—, amb els soldats Jacint i Taulat...». Explicava tot el replegament amb aquesta tècnica preciosista i rigorosa i el relat durava no pas menys de quatre hores. (Ho puc provar: el tinc enregistrat, puix que vaig demanar que me'l repetís de cara a servir-me'n quan escrivia «La Diàspora Republicana» i omple dues cassettes senceres d'una hora per cara cadascuna.)

Un dia, a Mèxic, ho vaig explicar al meu amic Enric Fernández-Gual, el crític d'art que feia la secció d'«El Be... lázquez» a «El be negre». Va riure extensament i va dir, posant-se seriós sobtadament:

—Quan tu relates alguna cosa, ja mentalment l'oient es posa a separar el pa del formatge. Emboliques de seguida tots els teus relats amb la teva visió de ninotaire i la persona que t'escolta té molta feina a destriar què hi ha de cert i què hi ha de ditirambe en les teves paraules.

—O sigui que no em creus?

—Admeto que hi deu haver una bona part de veritat, però que la negues en un llac d'hipèrbole.

—Gran com el de la teva pedanteria, com si diguéssim?

Un dia que en Gual i jo pujàvem per l'Avenida Juárez vam topar de cara amb en Rossinyol. No es coneixien i els vaig presentar. Aleshores se'm va acudir. Vaig dir a en Gual, ple d'avolesa, aprofitant que ell no havia fet la guerra:

—Potser ara, amb en Rossinyol, podries aclarir aquell dubte teu.

En Gual va fer una inenarrable cara d'enze i en Rossinyol ja havia desplegat l'antena. Vaig aclarir a l'ex-lampista:

—En Gual sempre diu que la 52 Divisió va sortir de Palamós el dia trenta de gener, i a mi em sembla que va errat d'osques.

—I tant, si hi va! La 52 mai no va passar per Palamós! —va afegir, ara adreçant-se al crític—. El seu eix de retirada era el Vallès Occidental, Osona i la Garrotxa! Què volies que hi fes, la 52 a Palamós? Allí hi havia hagut les Brigades 273 i 78, però n'havien sortit, no el dia trenta de gener, sinó el vint-i-dos, quan encara en faltaven quatre per a la caiguda de Barcelona!

En Gual, amb prou feines refet del seu estupor, va dir embarbussant-se:

—Ah, sí, segur? Doncs jo anava molt mal informat.

—I tant, ja hi pots pujar de peus! Mira: nosaltres havíem sortit de Tàrrrega el dia dinou de desembre al vespre, a quarts de deu, i vam pujar a Altet, la Figuerosa i Riudebitlles/

—Em sap greu, però jo me n'he d'anar —el vaig interrompre—. Tinc una cita al cafè del «Roble» i ja faig tard. Cal que ens veiem demà, oi, Enric? Et trucaré a casa. Adéu, minyons! Deixeu les coses ben aclarides, sobretot!

En Gual, dos dies més tard, no em perdonava la facècia. Em va dir, ple de ressentiment:

—Ets una bandarria i tens un concepte molt pobre de l'amistat! T'ho apuntaràs com una conya teva d'aquelles que hom explica entre riallades, ja ho sé! Però no deixarà de ser un joc brut, que et fa sacrificar tranquil·lament dos amics alhora. El teu senyor Rossinyol em va tenir fins a quarts de tres a la cafeteria del «Regis», tu! I vam arribar a Coll d'Ares —jo extenuat!— a les dues toques i encara havíem de passar per Argelers!

—La qual cosa indica que a hores d'ara ja vas d'acord amb mi, oi? Dura o no quatre hores, el relat? Què deies, que era hipèrbole meva, que exagerava com sempre?

—No: quedaves curt. Com ara jo ordenant-te que te'n vagis a fer

punyetes!

Adéu al Principat

No cauré en la prolixitat descriptiva d'en Joan Rossinyol i passaré per alt els detalls rutinaris d'una retirada sense d'altres variants fora de les del terreny, cada cop més aspre i de major altitud. Esmentaré, però (i traduiré literalment), unes paraules del general Vicente Rojo en el seu «¡Alerta los pueblos!», quan esmenta que fèiem una batalla en fronts paral·lels i que la República no tenia homes ni elements per a modificar el plantejament tàctic dels militars sollevats, aguditzats per la sensació d'apropar-se al final de la contesa. Recalcaré que diu, al peu de la lletra: «La batalla paral·lela —la forma tàctica més absurda i il·lògica, la menys elegant i la més sangonosa— podia ésser lliurada per l'enemic; però, per nosaltres, no. Puix que la batalla paral·lela és efectuada i mantinguda a base de mitjans i de tenacitat i a nosaltres —com ja ha estat dit— ens mancaven homes i material, i la moral de la nostra massa ja havia començat a flaquejar, malgrat que aquesta circumstància no es produïa en l'esquelet de comandaments i tropes veteranes, les quals atorgaven solidesa al nostre Exèrcit». Abandonaré el nostre il·lustre general i la seva teoria —bastant incòngrua, puix que condemna la batalla paral·lela per «la seva poca elegància»! i, tot seguit, confessa que a nosaltres ens mancaven mitjans per a menar-la a terme, o sigui que, si haguéssim pogut, hauríem estat menys refinats, menys distingits— i continuaré amb la relació a grans trets del nostre trajecte.

Preixens, Florejacs, Clarà, Llobera de Solsonès, Clariana de Cardener, Casserres, Olvan, Sagàs, Lluçà, Montesquiú... Sant Salvador de la Vedella, al municipi de Cercs en terres del Berguedà avui engolides pel pantà de la Baells; Sant Corneli de Cercs, entre els cingles de Vallcebre i de la Garganta; Malanyeu, municipi de la Nou de Berguedà que domina els contraforts del vessant meridional de la serra del Catllaràs. Allí, en els boscos dels cingles de Malanyeu, vam tenir una de les experiències més esgarrifoses de la retirada: vam despenjar dels arbres

i enterrar cinc cadàvers d'una família camperola: el pare, la mare, dues noies (l'una d'uns setze anys i l'altra d'uns catorze) i un infant que encara no en devia haver fet onze. Un camperol —Ezequiel Serra— els coneixia i ens va narrar l'horripilant història: eren de més avall (em fa l'efecte que d'una masia prop de Tiurana, a la Noguera), i n'havien sortit amb tot llur patrimoni: dos bous, un ase, quatre xais i mitja dotzena de cabres. El feixuc camí fugint del franquisme els havia reduït implacablement les pertinences: aquí havien hagut de malvendre l'ase, més enllà els bous, els havien robat diversos ovins... A Malanyeu, sense cap esperança de futur, sembla que hi havia hagut conciliàbul familiar i havien acordat la mort de tots ells. Els petits indicis —un tros de corda i un caixó de fusta— confirmaven la versió de l'Ezequiel: aparencava que el pare i la mare havien penjat els tres infants, després l'home havia ajudat a morir la muller i finalment ell s'havia suïcidat, penjant-se ben a prop dels seus. Allí, al peu de l'arbre, hi havia el caixó de fusta i el tros de corda que havien sobrat de la macabra operació antifranquista.

La serra del Catllaràs dóna suport, junt amb la serra de Falgars al nord, als contraforts sud-orientals del Cadí. Des d'allí hom domina la serra de Puig Lluent, la serra Negra i la serra de la Llena. Per l'est, davalla per les serres de Folcurs i de Pigota, cap a l'Arija, prop de la confluència amb el Llobregat. Per l'oest, domina la collada de la Clusa, en la qual ja vèiem feixistes.

Ja acceptàvem com a fet inevitable passar dels mil metres d'altitud als mil cinc-cents o sis-cents en el curt trajecte d'un parell de quilòmetres. A Aranyonet, del municipi de Gombrèn del Ripollès, érem a 1.090 metres sobre el nivell del mar. Ara travessàvem el Merdàs (per què el nostre riu durà traduït el «guadalupe?»), que desguassa una mica més avall al Freser.

Ara ocupàvem el Pla de Pujalts, amb la Costa Pubilla per un costat i la Pedra Picada per l'altre, ambdues amb 2.045 metres d'altitud, des d'on vèiem la serra de Mogrony, ja presa per l'enemic. Ells també, doncs, guanyaven elevacions que ranejaven els dos mil metres.

Ens vam allotjar en un vell casalot abandonat a prop de Sant Pere d'Auira, una vella parròquia del municipi de Campdevàrol. Només hi havia unes xinxes famolenques, grosses com llavors de síndria, que no ens deixaven aclucar els ulls a còpia de xuclades.

Vam fer un tros inacabable de la serra Cavallera, la cadena del Ripollès, alta i accidentada, i ens vam reagrupar i reorganitzar una mica al Puig del Pla de les Pasteres. Fèiem recompte i esdevenia desolador: cada cop érem menys gent. Allí, a Surroca, el dia cinc de febrer en Ráfales em va donar un paper, que en aquests moments he posat en el faristol que tinc al costat meu. El transcric tot traduïnt-lo: «En aquesta data, i en virtut dels mèrits que heu contret des del començament de les actuals operacions, i fent ús de les atribucions que m'ha conferit per escrit el Cap del XVIII Cos d'Exèrcit, document número 7.314 amb data del 25 del proppassat mes de gener, en relació amb la norma onzena aprovada per Ordre C. número 7.002 de 24 d'abril de 1938 (D.O. número 101), he tingut a bé d'ascendir-vos al càrrec de Major d'Infanteria. En la data d'avui i per a la confirmació del Ministeri de la defensa Nacional seran lliurades a l'esmentada Superioritat la consegüent proposta corresponent a aquesta finalitat. Lloc de Comandament de la 60 Divisió, 5 de febrer de 1939. Al Major «Don» Avel·lí Artís-Gener». Hi ha les signatures del Comissari de Guerra de la Unitat i del Tinent Coronel Cap. I he de remarcar quelcom que no havia relatat a temps: quan hom va acordar la retirada dels voluntaris internacionals que combatien amb la República (de cara a assolir que Franco es desprengués dels moros, els alemanys i els italians que l'ajudaven), alguns havien demanat la naturalització espanyola per tal de quedar-se. El meu amic Francesco Scotti havia estat un d'ells. I hom havia endegat una documentació falsa per a aquells combatents, forjada a corre-cuita, que en el cas de l'Scotti s'havia convertit en una acta de naixement a la ciutat extremenya de Mérida —on en Francesco mai no havia posat els peus— i, en comptes del seu legítim nom de Francesco Scotti, ara es deia «Francisco Escotorno del Val». En el meu ascens a comandant —en els nostres temps en deien «major»— l'Scotti signa amb el seu pseudònim d'extremeny, cosa que encara fa més valuós el paper que he servat durant tants anys.

A Fogonella, en el vessant meridional de la serra Cavallera —observeu de passada, si us plau, com érem lluny de seguir una línia recta!—, l'Scotti em va venir a preguntar si sabia res d'en Joaquim Morera i Falcó: ell no el veia des del dia abans. La seva pregunta em va fer adonar-me que jo tampoc no hi havia coincidit d'ençà del dia abans, o de l'anterior, i això no ha de sorprendre ningú, car tots anàvem tan atrafegats que no ens quedava ni el més remenut marge per als esplais col·loquials.

Al Puig de Miralles, a la serra de Capsacosta, teníem un bon observatori. Nosaltres érem a Sant Pau de Segúries, a la vall del Ter. Allí, en aquell vessant de la serra de Capsacosta, va venir en Ráfales a dir-me, alarmadíssim, que tenia la impressió que en Ferrándiz havia fugit amb el seu cotxe (i les caixes de monedes arreplegades a Tortosa!), segurament cap a Camprodon. L'Scotti va fer mirar per tots els indrets on podia haver anat i l'escorcoll va ser completament infructuós. Va deixar caure els braços i va admetre que tot indicava que sí, que havia renunciat a la lluita.

Mai no he conegut exactament la seqüela d'ambdues desaparicions. La primera, la d'en Morera i Falcó, inexplicable i lamentable, solament l'admeto imaginant que els feixistes l'haguessin ferit o mort o fet presoner. I afusellat a continuació, si aquesta darrera possibilitat hagués estat certa. La d'en Ferrándiz, pusil·làtime sovint fins a la covardia, encaixava rigorosament en el seu reiterat pessimisme. Era perfectament lògic, atès el seu caràcter d'aventurer, que si havia aconseguit una inesperada i grossa fortuna (jo la hi havia posat a les mans!), en volgués gaudir a fons i amb tranquil·litat, lluny del destorb dels testimonis.

Ara érem a Bolós, del municipi de Camprodon, a l'antic terme de Freixenet de Camprodon. Tot això eren alocs quan la nostra nacionalitat començava a aflorar. Havíem baixat als 700 metres d'altitud, però anàvem de cap a ascendir novament, que al capdavant ja trepitjàvem Pirineus! I tot continuava igual: l'exèrcit franquista ocupant de seguida les posicions que acabàvem d'abandonar, estalonant-nos.

Allí, a Bolós, vaig posar uns feixos de bitllets de banc franquistes dins la caixa habitual i, com que ja era plena, vaig dir a en Montfort que fes clavar la tapa i mirés de fer-la dur al Cos d'Exèrcit de seguida que n'hi hagués oportunitat, puix que ja no podíem tragar més noses. O que la llencés. El meu mecanògraf em va dir:

—Home, si m'ho permeties, m'agradaria quedar-me amb alguns bitllets de cadascuna de les denominacions. Una poca-soltada de curiositat de col·leccionista, tu! Dius que entre tragar-los o fotre'ls a la bassa prefereixes això darrer, oi?

Doncs bé: m'ofereixo a descarregar una mica la caixa, fotent-me'ls a les butxaques, que ja duc ben farcides i no ve d'aquí.

—Ai, Montfort, amb afanys de col·leccionista a hores d'ara! Per mi, et pots confitar la caixa sencera, si et fa peça!

—No, no! Ja t'he dit que em fan goig uns quants exemplars dels distints valors. Sempre podré presumir que és moneda que hem aconseguit dels presoners. Això fotrà molta impressió!

Estudiava el full número 218 del mapa de l'Institut i vaig veure que entre Molló i Espinavell hi havia un parell o tres de masies separades. Vaig dir al meu ajudant:

—Vés-hi, tria'n una, fes-hi posar telèfon de seguida, i aquesta nit, quan acabem el nostre mullader diari, hi anirem. Això em sembla que és a mil dos-cents o mil tres-cents metres, i encara serà un bon reducte per a plantar cara a aquests podrits.

Feia un fred horrible i a les set de la tarda ja s'havia fet fosc. Al capvespre reposàvem uns i altres, malgrat que el mot repòs no sigui del tot escaient. Puix que per a nosaltres hi havia la grossa feinada de replegar-nos i establir-nos en els terrenys que ja havíem triat en la cartografia i, per torns, dormir autènticament a batzegades, amb veritable guàrdia de noi escolta: un ull obert i tancat l'altre; i per a la gent dels militars sollevats el son era una mica més llarg, però, de tota

manera, havien de llevar-se molt aviat, a fi i efecte que a l'hora blava matinal ja veiessin on ens havíem establert i, doncs, saber per on ens havien d'atacar.

En Pere Fíguls se'm va atansar i em va dir que m'acompanyava a la masia que en Montfort havia triat. Abans d'anar-hi, vaig fer que una dotzena de minyons miressin d'instal·lar al puig de la Clapa un observatori, amb telèfon que comunicés a la masia —en Fíguls la va indicar en el mapa— i que hi romanguessin fins a entrada de fosc.

Pressentia que anava de cara al comiat de la meva terra i vaig entrar emocionat a la casa de pagès. Hi vivia un vell matrimoni i em van dir que el fill, de trenta-set anys, era al front des del començament del 1938. M'extasiava aquella casa, la cuina, la llar de foc encesa, la taula de noguera, els llargs bancs, l'escó, tot.

—Sembla un dibuix de la Lola Anglada, no trobes?

—Sí, potser sí —va assentir en Montfort, si no convençut, indiferent. En Fíguls, que possiblement hi hauria estat d'acord, no coneixia la Lola Anglada.

Em va sorprendre l'abundància i la suculència del sopar que el matrimoni havien preparat per a nosaltres tres, en Montfort, en Fíguls i jo. Era anormal que en aquella fase de la guerra hom fos capaç de preparar l'exquisitat d'un conill amb samfaina, i fent-li companyia un extraordinari assortiment d'embotits i de formatges, i, ingenu de mi, vaig pensar que potser aquella bona gent es proveïen a França, car sempre havia estat normal que la gent fronterera passés i tornés a passar sense entrebancs d'un país a l'altre. I, encara, vaig sentir la proximitat de França quan em vaig adonar que el vi —excel·lent!— el servien a taula amb un «pichet» i gots i no pas amb el porró que corresponia a una masia del Principat.

En acabat de sopar, jo volia restar una estona al costat de la llar de foc parlant amb els vells, però tant en Montfort com en Fíguls tenien molta son i es van acomiadar. El meu enllaç va sortir defora i el matrimoni va

donar un quinqué al meu mecanògraf. Vaig ensumar alguna irregularitat (que calia afegir a la de l'extraordinari sopar) i vaig voler escatir què passava. En Montfort se n'anava a dormir a la cambra del fill absent, i per a mi cedien la del matrimoni, amb sala i alcova, separada per un deliciós arc com en un altre dibuix de la Lola Anglada.

—I vosaltres, on dormiu? —vaig preguntar als ancians.

—Aquí, a l'escó, a la vora del foc. Ho fem molt sovint, a l'hivern.

Fa segles que a les cambres —i als llits— de les cases de pagès no hi fa fred. Em vaig revoltar:

—Perdoneu! Vosaltres dormireu al vostre llit i nosaltres, tots tres, a l'escó. Per cert, on ha anat, en Fíguls?

—Ell dorm al paller —em va dir en Montfort.

—Qui ho ha arranjat, això?

—Jo mateix! Reacciones com si fos una cosa monstruosa i no n'hi ha per a tant!

—Deixa el quinqué. Vés al paller i fes venir en Fíguls.

—És una bestiesa!

—Les bestieses són una prerrogativa teva, senyor Josep Montfort i Segura! Canvio d'idea: no cal que facis venir el meu enllaç: nosaltres tres dormirem al paller. I vosaltres, al vostre llit de cada dia!

—Queda lliure la cambra del noi. Podries aprofitar-la tu, i en Fíguls i jo dormiríem a la vora de la llar. Si rebutges això, és masoquisme pur, ganes de fer-te la víctima! I si vols impressionar aquest matrimoni, em sembla que estàs en orsai!

Ho vaig reflexionar durant un parell de segons i vaig ordenar:

—Ja ho he decidit: tu i en Fíguls, al paller. I jo em quedo aquí. No et consulto, Montfort: t'ho mano!

-«Sí, mi comandante»!

—Aprofita l'estada al paller per a prendre pel sac; també és una ordre!
Aire!

Vam restar una hora ben llarga al costat del foc, el matrimoni i jo. Quan em van agafar una mica de confiança em van explicar que en Montfort hi havia anat aquella tarda ple d'exigències, i els havia dit que el comandant era molt tocat i posat i capaç de molta violència si alguna cosa el contrariava. Els havia ben aterrits! Parlaven una variant dialectal del català bellíssima, abundant en gal·licismes, i jo els escoltava bocabadat. Vaig enyorar, sobtadament, en Joaquim Morera i Falcó, que hauria gaudit com jo mateix d'aquella vetllada memorable. Els vaig dir:

—En la meva adolescència vaig aprendre d'un cançoner català una lletra i una música molt divertides, d'una peça d'aquests verals, de Molló. Potser vosaltres la coneixeu: se'n diu «Serineta».

Van botre admirats! L'home va dir a la seva muller:

—T'afigures? La «Serineta»! Quants anys no deu fer, que no sentim ni cantem la «Serineta»? I dèieu que vós la sabíeu?

—No dic que la sabés: encara la sé, ves! Vull veure si la lletra i la música que jo vaig aprendre són fidels a la vostra cançó. La del meu llibre deia:

«Mon pare i ma mare
casadeta m'han.

M'han dada a un jove
de quatre-vint anys,
Serineta, us, Serineta,
de quatre vint anys!»

Es miraven ambdós amb els ulls espurnejants. I ara vam continuar la «Serineta» a tres veus:

«El dia de bodes
amb mi es va acotxar:
li'n donc colzadeta,
marit, feu's enllà,
Serineta, us, Serineta,
marit feu's enllà.
Ell me'n dóna una altra
i a terra em tirà.
Pare, lo meu pare,
jo em vull descasar!
Serineta, us, Serineta,
jo em vull descasar!
Ai, filla, ma filla,
l'has de respectar.
Ja en seràs viudeta
pas a no trigar,
Serineta, us, Serineta,
pas a no trigar.
Llavors seràs rica,
no et faltará pa,
i amb l'Hereu Escampa
et podràs casar,
Serineta, us, Serineta,
et podràs casar!»

El matrimoni restava bacabadat que «un senyor de ciutat» hagués après aquella innocentada pobletana. I el «senyor de ciutat» cop de fer veure que el fum d'aquell tió acabat d'afegir al foc li humitejava els ulls.

Els comunicats, les informacions divulgades per Franco, afirmen taxativament que el dia deu de febrer de 1939 Catalunya havia quedat definitivament ocupada. Això no és veritat i puc provar la meva asseveració amb la premsa coetània dels Pirineus Orientals. Els diaris

del dia 12 de febrer anuncien que al Coll Pregon hi ha a punt de passar a França el grup dels darrers combatents republicans que s'han oposat amb les armes als militars pràcticament victoriosos. I en les notes de darrera hora del dia 14, comuniquen que han travessat la frontera pel coll Pregon els 247 homes de la 60 Divisió, la darrera que surt de Catalunya.

Haviem arribat a la cresta pirinenca a quarts de quatre de la tarda. La banda de la serralada que dóna al sud, tot el dia sota el sol, tenia el terra ben sec, amb la neu totalment fosa.

L'Scotti va fer formar la Unitat sencera en una ampla rotllana i va dir:

—Cal que us comuniqui una cosa. Aquest paper que tinc a les mans i que m'acaben de lliurar és un ascens col·lectiu que el Ministeri de la Defensa ens atorga en qualitat de recompensa per haver resistit fins avui. Els soldats sou caporals, els caporals sergents, els sergents tinentes, etcètera. D'aquí a uns instants, quan hàgim acabat el recompte, passarem ordenadament cap a França. Aquesta és la darrera felicitació oficial que rebem a Catalunya. Mireu-la bé, aquesta Catalunya, perquè qui sap quant de temps encara haurem de lluitar per reveure-la. Mireu aquesta Catalunya que ens ha vist perdre el darrer combat defensant-la. La darrera ordre que vam rebre del nostre XVIII Cos d'Exèrcit deia que ens repleguéssim fins a la frontera sense regalar a l'adversari ni un sol pam quadrat de terreny. Ho hem fet i tots sabeu quin preu hem pagat per donar compliment a l'ordre, tots heu sentit la gent que queia i que abandonàvem, tots heu vist l'alt nombre de germans que hem deixat sembrats en aquestes muntanyes en les quals, un dia no llunyà, ressorgirà la Llibertat de l'Home. Nosaltres, camarades, som les restes de la 60 Divisió i durant tota la nostra vida sentirem l'orgull d'haver-hi pertangut, d'haver combatut en els seus rengles. És molt probable que a França reorganitzem totes les Unitats i ens traslladem al sud, per aquesta bellíssima Mediterrània que s'endevina allí baix, al fons de tot. Acomiadem-nos de Catalunya amb una prometença de bons revolucionaris: continuar fins al final la tasca que hem iniciat i que no podem deixar inacabada! Quan hàgim passat entre aquelles dues

banderes, serem en terra francesa. Arribem-hi disciplinadament, amb aquesta disciplina que ha estat l'orgull de la nostra Divisió.

Els ulls d'en Francesco Scotti espurnejaven. I també els de molts de nosaltres. Va ser la primera (i la darrera) vegada que algú m'esmentava amb aquell grau militar acabat d'assolir, un títol que m'havia de durar nou minuts:

—Dóna tu les ordres, tinent coronel.

(Puix que ja no restava ningú més, entre nosaltres, amb aquella graduació. La resta que també l'hauria guanyada jeia per aquells esquerps verals pirinencs.) I vaig dir amb una veu trencada —que fins aleshores mai no havia sentit eixir de mi— unes absurdes ordres militars, que disposaven l'arreglament en filera índia d'aquells dos-cents quaranta-sis homes depauperats —amb mi sumaven dos-cents quaranta-set— i els feien caminar cap al pas entre les dues banderes.

Dos-cents quaranta-set homes, resta de cinquanta Companyies, o dotze Batallons, o tres Brigades Mixtes, o una Divisió d'Infanteria de xoc, que vam entrar en terra oficialment francesa, per l'aiguavés pirinenc de cara al nord on mai no toca el sol, cobert de neu gelada. A les cinc de la matinada del dia catorze de febrer de 1939 els gendarmes que ens esperaven ja ens havien desarmat i fets formar a la carretera de la Presta.

Índex

El nostre eix és el nord-est	2
La praxi impossible	3
Ximpanzé iconoclasta	6
Horrible itinerari	11
«La retirada de Catalunya»	14
Adéu al Principat	17